

А. У. Ксяндзова

ЛЕКСЕМА *ДАРМА* Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ:
СЕМАНТЫКА І ПАХОДЖАННЕ

Пытанні фарміравання лексічнага значэння слова, яго змены, развіцця, з’яўлення і знікнення пэўных семантычных кампанентаў заўсёды выклікаюць цікавасць лінгвістаў і ніколі не губляюць сваёй актуальнасці.

У дадзеным даследаванні мы звярнуліся да разгляду семантыкі і паходжання лексемы *дарма*, асаблівасцяў яе функцыянавання ў беларускай літаратурнай мове і дыялектах. У якасці лексікаграфічных крыніц былі выкарыстаны “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (ТСБAM), “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” (СПЗБ), “Тураўскі слоўнік” (ТС), “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” (ЭСБМ), “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” (ГСБМ), “Этимологический словарь славянских языков” (ЭССЯ) і іншыя.

У беларускай літаратурнай мове найменне *дарма* мае дваякі націск – на першым і на другім складзе. Гэтыя варыянты не маюць стылістычных абмежаванняў, аднак іх значэнні адрозніваюцца: *да́рма* выкарыстоўваецца толькі ў значэнні ‘бясплатна, дарэмна’, а *дарма́* ўжываецца ў некалькіх значэннях: 1) тое, што і бясплатна, дарэмна; 2) бескарысна, марна; 3) у *знач. часу*. хай, так і быць (ТСБЛМ).

У дыялектнай мове лексема *дарма́* мае значна больш семем, якія фіксуюцца ў гаворках розных рэгіёнаў Беларусі ў рознай колькасці. Больш за ўсё зафіксавана значэнняў да гэтага наймення ў “Слоўніку беларускіх

гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча”: 1) дарам, без аплаты; 2) дарэмна, упустую; 3) хай, нічога; 4) даволі вялікі; 5) добра, нядрэнна; 6) добра, у парадку; 7) якраз (СПЗБ). Відавочна пры гэтым, што значэнні 4–7 маюць станоўча-ацэначную семантыку, а значэнні 1–3 – негатыўна-ацэначную (як і ў літаратурнай мове). Варыянт з націскам на першым складзе ўжываецца пераважна ў 1-м значэнні.

Аналіз лінгвагеаграфічных крыніц паказаў, што развіццё новых значэнняў з семамі станоўчай ацэнкі назіраецца ў гаворках цэнтральных раёнаў Беларусі (Бярэзінскі, Асіповіцкі, Пухавіцкі, Лагойскі, Уздзенскі р-ны), часткова вядома на перыферыі паўночна-заходняй дыялектнай зоны (Верхнядзвінскі р-н). У гэтых гаворках можна пачуць наступныя прыклады: “А яна ўжо *дарма* стала” (‘даволі вялікая’); “Жылося цяжка, цяпер ужо *дарма*” (‘добра, нядрэнна’); “Дома там *дарма*?” (‘добра, у парадку’); “Надзела жакетку і *дарма*” (‘якраз’) (СПЗБ). Паводле матэрыялаў апытанняў, гэтая лексема ўжываецца і ў значэнні ‘прыгожы/прыгожая’: “У маладосці я *дарма* была” (Уздзенскі раён).

Можна згадаць і некаторыя літаратурныя творы, дзе ўжываецца лексема *дарма* ў станоўчым ацэначным значэнні, напрыклад, вядомую байку К. Крапівы “Дзед і Баба”: “Ехаў Дзедка на кірмаш, 3 ім на возе Баба. Конік з выгляду – *дарма*, Ды цягнуў ён слаба...” У дадзеным выпадку найменне *дарма* выкарыстоўваецца ў значэнні ‘добры, моцны, цягавіты’. К. Крапіва – ураджэнец в. Нізок Уздзенскага раёна, што тлумачыць ужыванне гэтага слова ў адпаведным значэнні.

Акрамя таго, у цэнтральнабеларускіх гаворках (Чэрвеньскі р-н) адзначаны вытворны прыметнік *дармаваты* са значэннем ‘дастаткова добры’ (“Ён хлопец *дармаваты*”) (Шатэрнік).

У іншых рэгіёнах Беларусі найменне *дарма* ўжываецца ў тых жа значэннях, што і ў літаратурнай мове (ДСБ; ТС; Мова Сен.).

Этымалагічны аналіз паказаў, што лексема *дарма* мае праславянскае паходжанне і сустракаецца ў многіх славянскіх мовах (параўн. рус. *дармо́*, *дарма́*, *дармя́*, укр. *да́рма*, польск. *darńo*, чэш. *darńo*, славен. *dárno* ‘тс’ і інш. < прасл. *darъto* (прыслоўнае ўтварэнне ад *dariti* ‘дарыць’) (ЭСБМ, 3, с. 127; ЭССЯ, 4, с. 192–193; СРНГ, 7, с. 273–274). Лексікаграфічныя дазеныя сведчаць пра тое, што варыянт *дарма́* (*дармо́*, *дармя́*) з націскам на другім складзе сфарміраваўся ва ўсходнеславянскім арэале (у гаворках рускай мовы зафіксаваны толькі такі варыянт; у беларускіх гаворках ужываюцца абодва варыянты, але яны супадаюць толькі ў адным значэнні; ва ўкраінскай варыянт з націскам на другім складзе выкарыстоўваецца рэдка). У астатніх славянскіх мовах ужываецца варыянт з націскам на першым складзе.

Як вынікае з аналізу, ва ўсіх славянскіх мовах для лексемы *дарма* фіксуецца два асноўныя значэнні: ‘бесплатна, дарэмна’ і ‘бескарысна, марна’. Звесткі з “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” паказваюць, што і ў старабеларускай мове лексема *дарма* (*дармо*, *дарме*) ужывалася толькі ў гэтых двух значэннях (ГСБМ, 3, с. 217).

Такім чынам, на падставе атрыманых вынікаў можна зрабіць вывад аб тым, што фарміраванне новых значэнняў са станоўчай семантыкай ‘даволі вялікі’, ‘добра, нядрэнна’, ‘добра, у парадку’, ‘прыгожы’, ‘добры, моцны, цягавіты’ ў цэнтральных гаворках беларускай мовы адбылося ў навейшы час і з’яўляецца інавацыйнай з’явай, якая не мае аналагаў у іншых славянскіх мовах.